

1939 рік

«Німеччина. Одного разу я запитав Лазарефа, яке враження справив Гітлер на Чемберлена, що тільки-но зустрівся з ним.

— Чудове, — відповів він.

Це можна було передбачити. Ти ставиш одного перед одним Атилу і Бергсона. Нема сумніву, що Атила не приголомшить Бергсона. Ну, а Бергсон не зможе справити на Атилу ніякого враження...

Моряк, та ще й п'яний, здійснює набагато більше галасу, ніж філософ. А есесівець, який крутиться, засунувши великі пальці за пояс, навколо фізика, що, принижений, згорбившись, вичищає вбиральню, — така сцена тяжко приголомшує фізика».

Сент-Екзюпері

- Лютий* «Планета людей». Поїздка до Німеччини.
- Серпень* Поїздка в США. Зустріч із Чарльзом і Анн Морроу-Ліндберг. Повернення 30 серпня.
- Вересень* Мобілізований, прикріплений до бази Тулуза-Франказаль.
Викладач авіаційної навігації.
- Грудень* Прикріплений до групи 2/33 далекої розвідки в Орконті (Марна). Провів Різдво в Аге. Велика премія Французької Академії за роман.

«Ганьба війни, ганьба миру»

Щоб вилікувати хворобу, треба з'ясувати її характер. Ми, звичайно, живемо тепер у стані хвороби. Ми обрали врятувати мир. Але, рятуючи мир, ми скалічили друзів. А серед нас, безперечно, багато хто був схильний ризикувати своїм життям задля обов'язку дружби. Ці люди відчують своєрідну ганьбу. Але, пожертвувавши миром, вони відчували б ту саму ганьбу. Адже тоді вони жертвували б людиною: погодилися б на непоправне руйнування бібліотек, соборів, лабораторій Європи. Погодилися б знищувати традиції, перетворювати світ у хмари попелу. Ось чому ми вагалися між однією думкою і другою. Коли здавалося, ніби мир під загрозою, ми відкрили ганьбу війни. Коли ми, здається, уникли війни, то відчуваємо ганьбу миру.

.....

Якщо Німеччина сьогодні готова пролити свою кров за Гітлера, зрозумійте, що вже марно обговорювати Гітлера. Німець побачив у Гітлері нагоду відчутти захват і запропонувати своє життя, і тому Гітлер для нього — видатна людина. Невже ви не розумієте, що могутність руху спирається на людину, яку він створює?

Невже не розумієте, що самопожертва, ризик, вірність аж до смерти — це дії та вчинки, які великою мірою посприяли формуванню людської шляхетності? Шукаючи взірця, який можна запропонувати, ви знаходите його в пілоті, що жертвує собою задля своєї пошти, в лікарі, що падає на фронті боротьби з епідеміями, або у вершнику на верблюді, що на чолі свого мавританського загону мчить до розв'язки й самотності. Дехто помирає щороку. Навіть якщо їхня жертва начебто марна, невже ви думаєте, що вони нічому не послужили? З того незайманого тіста, яким ми були попервах, вони виліпили прекрасний образ,

запліднили нас і навіть свідомість малої дитини, яку колишуть під казки, народжені їхніми звичаями. Нічого не втрачається, і сяє навіть замкнений у мурах монастир.

Невже ви не розумієте, що ми десь ступили на хибний шлях? Людський мурашник багатший, ніж раніше, ми маємо більше благ і дозвілля, а проте нам бракує чогось істотного і нам важко визначити його. Ми меншою мірою відчуваємося людьми, ми втратили якусь частину загадкових привілеїв.

.....

Отже, що то за простори, відкриття яких ми вимагаємо для себе? Ми намагаємося вийти за мури в'язниці, які дедалі товщають навколо нас. Ми вважали, мовляв, щоб вирости, досить одягнутися, харчуватися, задовольнити всі потреби. І мало-помалу ми сформували в собі дрібного буржуа Куртеліна, сільського політикана, техніка, відгородженого від усякого внутрішнього життя. «Нас учили, — відповісте ви мені, — давали нам освіту, краще, ніж колись, збагачували здобутками нашого розуму». Але той, хто думає, ніби культура і дух спираються тільки на знання формул, на пам'ять про здобуті результати, має про культуру і дух жалюгідне уявлення. Пересічний студент, що найгірше закінчив Політехнічний інститут, знає більше про природу та її закони, ніж Декарт, Паскаль і Ньютон. Проте він нездатний здійснювати ту розумову діяльність, на яку були здатні Декарт, Паскаль і Ньютон. Цим людям спершу прищеплювали культуру. Паскаль — це передусім стиль. Ньютон — передусім людина. Він зробив себе дзеркалом всесвіту. Стигле яблуко, що падає на траву, зірки липневої ночі — він чув їх, бо вони розмовляли однією мовою. Наука для нього була життям.

Ми з подивом з'ясуємо, що існують загадкові умови, які живлять нас. Ми дихаємо тільки тоді, коли пов'язані з іншими людьми спільною метою, яка перебуває зовні від нас. Ми, сини доби комфорту, відчуваємо незбагненне добро, ділячись нашими останніми харчами в пустелі. Всім тим поміж нас, хто знав велику радість успішного ремонту літака в Сахарі, будь-яка інша насолода видавалася пустою.

Тому не дивуйтеся. Той, хто не підозрював, що в нього всередині спить незнайомиць, але відчув колись у якомусь анар-

хістському підвалі в Барселоні, як він прокидається в ньому внаслідок жертвування своїм життям, взаємодопомоги й суворого образу справедливості, знатиме надалі лише одну істину: істину анархістів. А той, хто стане колись на варту задля захисту черниць, що, перелякані, повклякали в монастирях Іспанії, загине за іспанську церкву.

.....

У Європі двісті мільйонів людей, які не мають сенсу життя й прагнули б народитися. Промисловість відірвала їх від мови селянських родоводів і замкнула у величезних гетто, схожих на сортувальні станції, захарашчені каркасами чорних вагонів. У глибинах робітничих поселень вони прагнуть, щоб їх пробудили.

А є й інші, які потрапили між коліщата всіх професій, і їм заборонені радощі Мермоса, радощі побожності, радощі вченого, і вони теж прагнули б народитися.

Звичайно, можна надихнути їх, одягнувши в мундири. Тоді вони співатимуть військових пісень і поділятимуть свій хліб із товаришами. Вони знайдуть те, чого шукають: смак універсального. Але від хліба, який дають їм, вони помруть.

Можна відкопати дерев'яних ідолів і відродити давні мови, які, погано чи добре, вже правили за доказ, можна відродити містику пангерманізму або Римської імперії. Можна сп'янити німців хмелем, що вони німці та співвітчизники Бетховена. Й можна пишатися цим — аж до останнього сажотруса. Це, звичайно, легше, ніж зробити з сажотруса Бетховена.

Але демагогічні ідоли хижі. Той, хто гине задля прогресу пізнання або зцілення хворих, служить життю навіть у мить своєї смерті. Добре загинути за розширення території Німеччини, Італії або Японії, але противник — уже не рівняння, яке чинить опір інтегральному численню, і не рак, що не піддається сироватці, а людина, яка живе по сусідству. Треба постати перед людиною, але нині вже не йдеться про перемогу над нею. Кожен уможується під захистом бетонного муру. Кожен, за браком чогось кращого, ніч у ніч випускає ескадрильї, які торпедують нутрощі іншого. Перемога дістанеться тому, хто зогніє останнім, погляньте на Іспанію, де обидва противники гниють разом.

Що нам потрібне, щоб народитися до життя? Віддати себе. Ми туманно відчували, що людина може спілкуватися з лю-

диною тільки завдяки одному спільному образу. Пілоти зближуються, коли борються за одну пошту. Гітлерівці — якщо жертвують собою задля Гітлера. Команда альпіністів — якщо вони видираються на одну вершину. Люди об'єднуються не тоді, коли безпосередньо постають одні перед одними, а коли зливаються в спільному богу. У світі, що став пустелею, ми прагнемо знайти собі друзів, і смак хліба, поділеного між товарішами, спонукав нас визнати цінності війни. Але ми не маємо потреби у війні, щоб відчути тепло сусідніх плечей у русі до спільної мети. Війна дурить нас. Ненависть анітрохи не збільшує піднесеності руху.

Отак писав Сент-Екзюпері в газеті «Paris-Soir» на початку жовтня 1938 р., невдовзі після Мюнхенських угод, згідно з якими демократії Заходу дозволили Гітлеру анексувати територію Судет, сподіваючись таким чином уникнути війни.

Про війну Сент-Екзюпері міг не раз міркувати після своїх репортажів з Іспанії, які він надсилав до «Paris-Soir» у червні 1937 р. Бойові дії в Іспанії припинилися 28 березня 1939 р., але політичний стан світу дає змогу передбачити війну, писав він у своїх «Записниках» (V, 71); війну, що неприйнятна «інтелектуально», але однаково надходить (V, 33).

У лютому 1939 р. Сент-Екзюпері поїхав до Німеччини, цього разу машиною. Він зустрівся з Анрі Бордо в Берліні й відвідав у супроводі Отто Абеца школу командирів на озері Кроссин. «Отак вихована людина не цікавить мене», — сказав він Абецу.

Ще одна тема тодішніх роздумів (тема, яку ми знову побачимо, коли 1943 р. Сент-Екзюпері поновив військову службу) — літаки, що були б більш автоматизовані: зв'язок авіатора і апарата, чутливості і розрахунків. 1 серпня 1939 р. вийшов номер часопису «Document», присвячений пілотам-випробувачам, Сент-Екзюпері написав передмову до нього.

У липні він написав ще одну передмову — до французького видання книжки Анн Морроу-Ліндберг «Звівається вітер...» («Listen, the Wind...»). Ліндберги не мали змоги летіти, бо не було пориву вітру, який підняв би їхній гідроплан.

ПЕРЕДМОВА ДО КНИЖКИ «ЗВІВАЄТЬСЯ ВІТЕР...» (витяги)

...Справжня книжка — наче мережа, вічка якої складаються зі слів. Характер вічок мережі не має великого значення. Має значення тільки жива здобич, яку рибалка піднімає з морських глибин, оті проблиски живого срібла, які вилискують у вічках. Що дістала Анн Ліндберг зі свого внутрішнього світу? Який смак має ця книжка?..

Ліндберг не злетіла з Батерста. Літак був перенавантажений. А проте цьому пілотові, щоб відірвати свій апарат від води, було б досить пориву вітру з моря. Та вітру не було. Мандрівники ще раз спробували марно боротися з водою, яка тримала літак, мов клей. Потім наважились на жертви. Знімали з літака харчі, допоміжне обладнання, найменш важливі запасні частини. Вони знову пробували злетіти, знову зазнавали невдачі й наважувалися щоразу на нові жертви. Мало-помалу підлогу в їхній кімнаті заповнили неоціненні предмети, яких вони позбавлялися одного за одним, додаючи грами до грамів і безмежно шкодуючи...

Але не слід помилятися: якщо авторка мала силу спонукати відчувати той сум не тільки професійного пілота, а й звичайного читача, то тільки завдяки тому, що крізь ту професійну патетику проступає й загальна патетика. Авторка повернулася до давнього міфу про жертву, яка вивільняє. Ми вже знаємо дерева, які треба обрізати, щоб вони родили, знаємо людей, які у в'язниці свого монастиря відкривають духовний вимір і від зречення до зречення набувають повноти...

Навіть не докладаючи зусиль, Анн Ліндберг омолодила Іфігенію. Вона писала на досить високому рівні, щоб її боротьба з часом набула значення боротьби зі смертю, щоб брак вітру в Батерсті непомітно поставив перед нами проблему долі, — і щоб дати нам змогу відчувати, що гідроплан, бувши у воді лише важкою, незграбною машиною, змінює свою сутність і стає чутливим чистокровним птахом, коли на нього сходить благословення морського вітру.

«Як боєць, а не турист»

Сент-Екзюпері висадився в Гаврі 30 серпня. Кілька днів тому був укладений пакт Гітлера і Сталіна. 27 серпня Гітлер напав на Польщу. 3 вересня Англія і Франція оголосили війну Німеччині.

Сент-Екзюпері мобілізували 4 вересня в Тулузу-Монтодран, де йому доручили викладати авіаційну навігацію.

Жан Жіроду, верховний комісар у Комісаріаті інформації, прагнув узяти його в службу пропаганди. Радіовиступ Екзюпері записали, мабуть, 16 жовтня, бо є повідомлення про його присутність у Парижі того дня.

ПАНГЕРМАНІЗМ І ЙОГО ПРОПАГАНДА

(Радіовиступ, що пролунав у ефірі 18 жовтня 1939 р.)

Німецька пропаганда працювала не менш геніально, ніж ті американські студії, де команди фахівців вигадують кумедні сценки для кіно.

Команди німецьких публіцистів щоразу беруться розв'язувати наступну проблему: Німеччина, щоб піднятися до величі, повинна поглинати територію. Як подати світові, щоб захитати його логіку і збентежити його сумління, цю нову вимогу?..

Публіцистичний пангерманізм спирається на Гете і Баха. Отож Гете і Бах, що їх Німеччина сьогодні згноїла б у концентраційному таборі або вигнала б, як Ейнштейна, правлять для виправдання іприту і бомбардування незахищених міст. Пангерманізм не має нічого спільного з Гете і Бахом, зведених таким чином до рабства. Нічого спільного з ідеологією права народів і нічого спільного з життєвим простором. Ідеться тільки про простір. Пангерманізм — це тенденція до експан-

сії. Ця тенденція — елемент спадковости всіх тваринних видів. Кожна раса схильна інтенсивно розмножуватися й винищувати інші...

Сент-Екзюпері знову подумав про прохання з боку генерального комісаріату, коли писав VII розділ «Військового пілота».

Бути спокушеним — це відчути, коли розум спить, спокусу піддатися міркуванням, які диктує розважливість.

Чому служить те, що я присвячую своє життя цьому спускові з гори? Не знаю. Мені казали сотні разів: «Нехай вас призначать сюди або туди. Там ваше місце. Ви там будете корисніші, ніж в ескадрильї. Пілотів можна підготувати тисячі...» Докази були категоричні. Всі докази категоричні. Моя розважливість схвалює, але мій інстинкт бере гору над розважливістю.

Чому ці міркування видавалися мені немов ілюзорними, тоді як я нічого не міг їм закинути? Я казав собі: «Інтелектуали перебувають у запасі, наче банки з варенням, на полицях служби пропаганди, щоб їх спожили після війни...» Але це не відповідь!

Ще сьогодні, як і товариші, я піднімався в небо всупереч усім міркуванням, усім свідченням, усім інстинктивним реакціям. Таки настане день, коли я дізнаюся, що мав слушність усупереч своєму розумові.

Дідьє Дора¹ хотів доручити Сент-Екзюпері возити літаком міністрів і генералів, але той щоразу відмовлявся.

ЛИСТ ДО Х.

[Тулуза, 26 жовтня 1939 р.]

Я благаю тебе всіма своїми силами впливати на Шансора задля винищувальної авіації. Я дедалі більше задихаюсь. Атмосфера в цій країні така, що неможливо дихати. Господи, чого ми чекаємо!

¹ Військовий пілот у 1914—1918 рр., Дора був начальником і наставником Сент-Екзюпері в «*Aéropostale*».